
سرمایه فرهنگی و رفتار زیست محیطی (مطالعه موردی شهر ساری)

علی اصغر غلامی^۱، علی اصغر عباسی اسفجیر^۲، ابوالقاسم حیدرآبادی^۳

چکیده

محیط زیست و رفتارهای زیست محیطی یکی از شاخص های مهم توسعه پایدار هر کشوری می باشد. هدف از این پژوهش بررسی رابطه بین سرمایه فرهنگی و رفتار زیست محیطی در شهر ساری است. بدین منظور از نظریات بورديو و تومه به عنوان چارچوب تئوریک استفاده شد. روش تحقیق، پیمایشی است. شیوه نمونه گیری، خوشه ای چندمرحله ای است و حجم نمونه طبق فرمول کوکران ۴۰۰ نفر می باشد. ابزار گردآوری داده ها، پرسشنامه محقق ساخته است. روش تجزیه و تحلیل داده ها، ضریب همبستگی پیرسون و تحلیل رگرسیون با استفاده از نرم افزار SPSS است. از اعتبار صوری جهت سنجش اعتبار (روایی) استفاده شد و ضریب آلفای کرونباخ (اعتماد یا پایایی) برای متغیر رفتارهای زیست محیطی ۰.۸۵۸ و سرمایه فرهنگی ۰.۸۸۶ می باشد که در حد بسیار بالایی است و گویه های آن توانسته اند از همسازی درونی لازم برخوردار باشند. نتایج آزمون نشان می دهد که میانگین رفتار زیست محیطی در بین افراد نسبتاً بالا بوده و میانگین آن از عدد ۵ برابر با ۳.۷۸ است. بین متغیرهای سرمایه فرهنگی و رفتار زیست محیطی رابطه معنادار مثبت و مستقیم وجود دارد. هر چه سرمایه فرهنگی بیشتر شود، میزان رفتارهای زیست محیطی افزایش می یابد. ضریب همبستگی پیرسون بین میزان سرمایه فرهنگی و رفتار زیست محیطی برابر با ۰.۱۳۵ و سطح معناداری آن ۰.۰۰۷ است. متغیر رفتار زیست محیطی دارای چهار بعد بوده که رابطه دو بعد (رفتار در سفر و رفتار حفاظت از محیط زیست) با متغیر مستقل میزان سرمایه فرهنگی مثبت و معنادار می باشد. همچنین سه بعد سرمایه فرهنگی (تجسم یافته، عینیت یافته و نهادینه شده) ارتباط معناداری با رفتارهای زیست محیطی دارند. نتیجه این که عوامل فرهنگی مانند سرمایه فرهنگی و تحصیلات، عامل تعیین کننده حفظ محیط زیست در یک جامعه هستند.

۱- دانشجوی دکتری جامعه شناسی توسعه اقتصادی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بابل، بابل، ایران
asghar_gholami۸۵@yahoo.com

۲- دانشیار گروه جامعه شناسی، واحد بابل، دانشگاه آزاد اسلامی، بابل، ایران
Asfajir@hotmail.com

۳- استادیار گروه جامعه شناسی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد بابل.
ashahin۲۰۰۰@yahoo.com

واژگان کلیدی: رفتارهای رفتارهای زیست محیطی، سرمایه فرهنگی، آگاهی، الگوهای رفتاری

بیان مسأله

یکی از موارد مطالعه در حوزه جامعه‌شناسی، محیط زیست و رفتارهای زیست محیطی است. به دلیل توجه و اهمیت روزافزون محیط زیست در سال‌های اخیر، توجه به شاخه جامعه‌شناسی محیط زیست از اهمیت ویژه‌ای برخوردار شده است. در قرن حاضر، رفتارهای زیست محیطی به عنوان یکی از مهمترین و تأثیرگذارترین عوامل بر محیط زیست مورد توجه بسیاری از جامعه‌شناسان محیط زیست قرار گرفته است. رفتارهای زیست محیطی ضمن اینکه بر بیشتر مسائل و تهدیدهای زیست محیطی تأثیر می‌گذارند خود نیز از عواملی تأثیر می‌پذیرند (احمدیان و حقیقتیان، ۱۳۹۵: ۲۸).

امروزه حفاظت از محیط زیست و اطمینان از پایداری و همه جانبه بودن توسعه آن جدی‌ترین چالش پیش روی جامعه جهانی است (ولایی، ۱۳۸۴: ۳۴). متأسفانه صدمات وارده به محیط زیست اکثراً نامرئی و مدت زمانی طول می‌کشد تا آثار مخرب و مرگبار مختلف آن بر سلامتی بشر و طبیعت ظاهر شود به همین علت اغلب «فردا دیر است» که در جهت جلوگیری از صدمات به محیط زیست اقداماتی به عمل آید (دبیرسیاقی، ۱۳۸۳: ۱۳). کلانتری و همکاران (۱۳۹۵) معتقدند که اجتماع انسانی در محیط طبیعی شکل و قوام پیدا کرده است؛ از همین روی تعامل انسان با محیط، به اندازه تعاملش با هم‌نوعانش اهمیت دارد و علم جامعه‌شناسی باید توجه بیشتری به این سطح از ارتباطات اجتماعی داشته باشد. اعتقاد بر این است که با شناسایی عوامل مرتبط با انسان و زیست بوم می‌توان پیامدهای منفی تعامل انسان با محیط را کمتر کرد (ادهمی و اکبرزاده، ۱۳۹۲: ۳۸). امروزه مسائل زیست محیطی عمیقاً دارای مفاهیم اجتماعی هستند و رفتار انسان در قبال محیط زیست تحت تأثیر مدرنیته و فرایندهای آن به رفتاری بحران‌آفرین تبدیل شده است (کلانتری و دیگران، ۱۳۹۵: ۲).

محیط زیست در شکل‌گیری و پرورش انسان‌ها نقش تعیین‌کننده‌ای دارد، زیرا رشد و نمو طبیعی انسان بدون محرک‌های زیست محیطی صورت نمی‌گیرد (فرهمند و همکاران، ۱۳۹۳). از مسائل روز جهان مسأله حفظ محیط زیست است. فاجعه زیست محیطی نه تنها آرامش و امنیت را از زندگی انسان می‌رباید که موجودیت بشر را تهدید می‌کند، به همین دلیل در محافل علمی و سیاسی بحث زیست محیطی پر سرو صداترین و جدی‌ترین بحث روز است (ولایی، ۱۳۸۴: ۲۴). محققان زیست محیطی معتقدند که امروزه بحران‌های زیست محیطی به طرز نگران‌کننده‌ای زندگی انسان را تهدید کرده، تا حدی که حیات انسان و دیگر موجودات را

در کره حاکی به مخاطره انداخته است. برخی از تهدیدات و بحران‌های زیست‌محیطی نظیر تغییرات آب و هوا، نازک شدن لایه اوزن، جنگل‌زدایی، بحران غذا، ازدیاد جمعیت، افزایش تقاضای مردم، پیشرفت تکنولوژی، استفاده بهره‌جویانه و غیر اصولی از محیط طبیعی توسط سرمایه‌داران، کنش‌های غیر مسئولانه انسان، افکار عمومی را به طرز نگران‌کننده‌ای به خود معطوف کرده و حساسیت شدیدی نسبت به محیط زیست در سطح جهانی به وجود آورده است.

بقای بشر در زیست کره، مساله‌ای جهانی است و مساله جهانی را در محدوده مرزهایی که نقشه‌های جغرافیایی معلوم می‌کنند، نمی‌توان حل کرد (آذرنگ، ۱۳۶۴: ۹۴). هرگاه انسان بتواند طبیعت را به خود ترجیح دهد، می‌توان به کاهش تخریب محیط زیست امیدوار بود چنانچه افراد و گروه‌های لازم را دیده باشند، به گونه‌ای که بهره‌برداری از منابع به شکل معتدل و منطقی و سنجیده صورت پذیرد و فرهنگ محیط زیستی^۱ رواج پیدا کند بدون شک کیفیت زندگی بهبود خواهد یافت. مشارکت مردم^۲ در برنامه‌های محیط زیستی و آشنایی آنها با آثار مخرب آلودگی، کلید رمز موفقیت برنامه‌های محیط زیستی است. اگر سیاست‌ها و برنامه‌ها را به سوی به کارگیری فکر و توان مردم سوق دهیم، بسیار کارساز خواهد بود (فصلنامه سازمان محیط زیست، ۱۳۷۸: ۲۴). ما نیازمند به یک اخلاق محیط زیستی جدید هستیم (مهدوی و وزیری، ۱۳۸۸: ۲۱). به قول آلدو لئوپولد^۳ زیست شناس معروف، اخلاقی که ما را از انسان فاتح به شهروند زیستی، علم ما را از تیز کننده شمشیر خود به علمی که چراغ جستجوگر جهان خویش است و رابطه ما را با زمین از ارباب و رعیت به عضو از مجموعه زیست‌مندان آن تغییر دهد (کارسون، ۱۳۷۶: ۷).

نتایج بسیاری از تحقیقات در ایران حاکی از تخریب محیط زیست و نقش عوامل اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی و یا سازمانی بر تخریب محیط زیست و رفتارهای زیست محیطی است (نبوی و مختاری هشی، ۱۳۹۷، ادهمی و اکبرزاده، ۱۳۹۲؛ احمدیان و حقیقتیان، ۱۳۹۵؛ کلانتری و دیگران، ۱۳۹۵، صالحی و امامقلی، ۱۳۹۱، اژدری، ۱۳۸۲، عبدالهی، ۱۳۹۰، ملکی و عبدالهی، ۱۳۹۲، کیانی سلمی و شاطریان، ۱۳۹۶، میری، ۱۳۹۱، واقفی و حقیقتیان، ۱۳۹۴، نواح و دیگران، ۱۳۹۰، شبیری، ۱۳۹۲، صالحی، ۱۳۸۵، باقری، ۱۳۹۷ و فرهمند و همکاران،

^۱-Environmental culture

^۲-People participate

^۳-Aldo leo pold

۱۳۹۳). اکثر این تحقیقات معتقدند که فرهنگ جامعه اثر زیادی بر رفتارهای زیست محیطی دارد و به نقش فرهنگ و عوامل اجتماعی و فرهنگی بر رفتارهای زیست محیطی اشاره دارند. بنابراین فرهنگ و سرمایه فرهنگی عامل اصلی و به معنای موتور توسعه پایدار و حفاظت از محیط زیست است. بهبود محیط زیست زمانی حاصل خواهد شد که محیط طبیعی و فرهنگی انسان با هم مرتبط باشند. لازمه تحقق چنین هدفی، وجود اخلاق زیست محیطی در تمامی اقشار یک جامعه در یک کشور می‌باشد (اژدری، ۱۳۸۲، ۲۷-۲۸). تحقیقات فرصت (۱۳۸۴)، اسلام‌زاده (۱۳۸۲)، دبیرسیاکی (۱۳۸۳)، کلانتری و همکاران (۱۳۹۵)، تومه (۱۳۸۰)، نشان می-دهد که ناهنجاریهای زیست محیطی در جامعه قابل توجه است. در استان مازندران و شهر ساری نیز می‌توان شاهد انواع و اقسام آلودگی‌ها وجود دارد که آن را در زندگی روزمره می‌توان شاهد بود. به عنوان مثال آلودگی هوا، تخریب محیط زیست، از بین رفتن جنگل‌ها، استفاده بیش از اندازه از سموم شیمیایی، آلودگی صوتی و غیره برخی از این مسائل زیست محیطی هستند. بدیهی است اگر اقداماتی اساسی در زمینه حفاظت از منابع زیستگاهی و طبیعی صورت نپذیرد، در آینده نزدیک مشکلاتی جدی در خصوص محیط زیست شهر ساری خواهیم داشت. باید دید که اثر سرمایه فرهنگی و مولفه‌های آن بر رفتارهای محیط زیستی چگونه است؟

پیشینه پژوهش

هر پژوهش باید متکی به دستاوردهای پیشین باشد، درحالی که خود، هم سخنی تازه دارد و هم، روش‌های دقیقتری در شناخت پدیده به کار می‌گیرد (ساروخانی، ۱۳۸۲: ۱۴۶). تحقیقات مختلفی در زمینه رفتارهای زیست محیطی انجام شده که می‌توان آنها را به دو دسته تحقیقات انجام شده در خارج از کشور و تحقیقات انجام شده در ایران دسته‌بندی کرد. تحقیقات حاجی‌زاده میمنندی، سیار خلج، و شکوهی‌فر (۱۳۹۳)، پرتی و وارد (۲۰۰۱)، میرهاشمی، حق-پرست و آصفی (۱۳۹۹)، صالحی و امامقلی (۱۳۹۱)، ساندرز و همکاران (۲۰۰۶)، واقفی و حقیقتیان (۱۳۹۳)، کودری آوتسو و همکاران (۲۰۱۲)، حاجی‌زاده میمنندی و فلک‌الدین (۱۳۹۶)، محمدیان سقین‌سرا (۱۳۹۷)، حقیقتیان (۱۳۹۳)، برنارد (۲۰۱۶)، کیانی سلمی و شاطریان (۱۳۹۶)، آکرام (۲۰۱۶)، هالکوس و دیگران (۲۰۱۹)، میری (۱۳۹۱)، گرایمته (۲۰۱۴)، نبوی و مختاری‌هشی (۱۳۹۷)، فلک‌الدین و حاجی‌زاده میمنندی (۱۳۹۶) و واقفی و حقیقتیان (۱۳۹۴) از آن جمله هستند. حیدری ساربان (۱۳۹۸) نشان داد که سرمایه‌ها و سرمایه اجتماعی

تبیین کننده رفتارهای معطوف به حفظ محیط زیست است. جعفری نیا (۱۳۹۹) نشان داد که سرمایه اجتماعی و ابعاد آن بر رفتارهای زیست محیطی اثرگذار هستند. نوروزیان (۱۳۹۶) نشان می‌دهد که متغیرهای آگاهی‌های زیست‌محیطی، رضایت از زندگی، سرمایه‌های فرهنگی، فردگرایی، هنجارهای اجتماعی، پیش‌بین مناسبی برای رفتارهای زیست محیطی هستند. پولی و اوکتر (۲۰۰۰) نشان می‌دهد که باورها و احساسات، هر دو تشکیل‌دهنده مفهوم دیدگاه‌های زیست محیطی هستند. تعامل تعلقات احساسی و باورها و عقاید نسبت به محیط زیست می‌تواند در تعیین و پیش‌بینی باورها و عقاید مرتبط با محیط زیست مؤثر و مهم باشد. یافته‌های پژوهش حاجی‌زاده میمندی و فلک‌الدین (۱۳۹۶) حاکی از آن است که بین متغیرهای سن، درآمد، آگاهی زیست محیطی، سبک زندگی، استفاده از شبکه‌های اجتماعی، سرمایه فرهنگی و قانون‌گرایی با رفتارهای زیست‌محیطی مسئولانه رابطه معناداری وجود دارد. یافته‌های نبوی و مختاری هشی (۱۳۹۷) نشان داد که بین سرمایه فرهنگی خانواده‌ها و رفتار زیست محیطی آنان رابطه مستقیمی وجود دارد، اما در رابطه با خُرده مقیاس‌های سرمایه فرهنگی، سرمایه فرهنگی عینیت یافته و تجسدیافته اثر مستقیمی روی رفتارهای زیست محیطی خانواده‌ها دارند و سرمایه فرهنگی نهادینه شده فاقد اثر مستقیم است. در مجموع، سرمایه فرهنگی عینیت یافته، سرمایه فرهنگی تجسم یافته، سرمایه فرهنگی نهادینه شده، سن و مدت اقامت در محله به ترتیب بیشترین تأثیر را روی رفتارهای زیست محیطی خانواده‌ها داشتند. عباس‌زاده، میرزایی و علیاری (۱۳۹۴) نشان می‌دهد بین سرمایه اجتماعی در مجموع و ابعاد آن (احساس تعلق اجتماعی، انسجام اجتماعی، اعتماد نهادی) با میزان مشارکت در تفکیک و جمع‌آوری زباله‌های خانگی ($r=0/401$) و سرمایه فرهنگی در مجموع و ابعاد آن (بعد ذهنی و عینی) با میزان مشارکت در تفکیک و جمع‌آوری زباله‌های خانگی ($r=0/334$) رابطه معنادار وجود دارد. نتایج حاصل از تحلیل رگرسیون چندمتغیره نشان می‌دهد ابعاد احساس تعلق اجتماعی و اعتماد نهادی و انسجام اجتماعی سرمایه اجتماعی و ابعاد ذهنی و عینی سرمایه فرهنگی توان پیش‌بینی و تبیین ۲۳,۹ درصدی میزان مشارکت در تفکیک و جمع‌آوری زباله‌های خانگی را داشتند. این تحقیقات سعی در بررسی ارتباط بین انواع سرمایه‌ها و خصوصاً سرمایه فرهنگی بر نگرش‌ها و رفتارهای زیست محیطی دارند.

مبانی نظری

در سال‌های اخیر نگرش افراد نسبت به جامعه و محیط زیست دچار تغییر و دگرگونی شده است. در بین نظریه‌پردازان اجتماعی برخی به موضوع طبیعت و محیط زیست اشاره کرده‌اند که بحث این افراد در نهایت منجر به شکل‌گیری نظریه اجتماعی و بعداً جامعه‌شناسی محیط زیست گردید. جامعه‌شناسی محیط زیست عمدتاً به بررسی علمی رابطه جامعه مدرن با بحران‌ها و مسائل محیط زیست می‌پردازد و به عنوان شاخه‌ای از جامعه‌شناسی به بررسی اشکال مختلف تعامل میان جامعه انسانی و محیط زیست پرداخته و در این میان بیشتر بر ابعاد اجتماعی پیرامون محیط‌های طبیعی و بشر ساخته متمرکز است (فروتن کیا و نواح، ۱۳۹۶).

از نظر بوردیو، منظور مارکس از سرمایه، تنها سرمایه اقتصادی بود، ولی ما وجه‌های دیگری از سرمایه هم داریم که شامل: سرمایه اقتصادی، سرمایه اجتماعی، سرمایه فرهنگی و سرمایه کاریزماتیک می‌شود (فکوهی، ۱۳۸۱: ۱). به نظر بوردیو هر فردی جایگاهی را در فضای اجتماعی چند بعدی، اشغال کرده است. این فرد با عضویت در طبقه اجتماعی تعریف نمی‌شود، بلکه با مقداری که از هر یک از سرمایه‌ها دارد، تعریف می‌شود (صالحی امیری و سپهرنیا، ۱۳۹۰). در مورد ارتباط میان سرمایه فرهنگی عینیت یافته و رفتارها و نگرش زیست‌محیطی می‌توان با استفاده از مجلات، کتابها، تصاویر و نقاشی‌های زیست‌محیطی، سرمایه عینیت یافته افراد را افزایش داد (صالحی و امام‌قلی، ۱۳۹۱: ۹۷). در دیدگاه بوردیو، فرهنگ و ارزش‌های فرهنگی توسط طبقات والای اجتماعی جامعه و در راستای سرمایه‌های فرهنگی خانوادگی، برگرفته از سطوح تحصیلاتی و معرفتی ایشان مشخص و تعیین می‌شود (فکوهی، ۱۳۸۱: ۲). سرمایه فرهنگی، یعنی قدرت شناخت و قابلیت استفاده از کالاهای فرهنگی در هر فرد و آن در برگزیده تمایلات پایدار فرد است که در خلال اجتماعی شدن در فرد انباشته می‌شوند (فکوهی، ۱۳۸۱: ۳۰۰). مفهوم سرمایه فرهنگی از نظر بوردیو، به مجموعه‌ای از توانمندی‌ها و عادات‌ها و طبع‌های فرهنگی شامل دانش، زبان، سلیقه یا ذوق و سبک زندگی، دلالت می‌کند. این سرمایه فرهنگی دارای سه بعد مجسم یافته، عینیت یافته و نهادینه شده است. با افزایش ابعاد سرمایه فرهنگی، سرمایه فرهنگی افراد افزایش می‌یابد و در نتیجه نگرشی زیست‌محور و رفتارهای زیست‌محیطی در جامعه نسبت به محیط زیست صورت گیرد (صالحی و امام‌قلی، ۱۳۹۱: ۹۸). بنابراین سرمایه فرهنگی بر روی رفتارها و نگرش‌ها و کنش‌های زیست‌محیطی اثرگذار باشد.

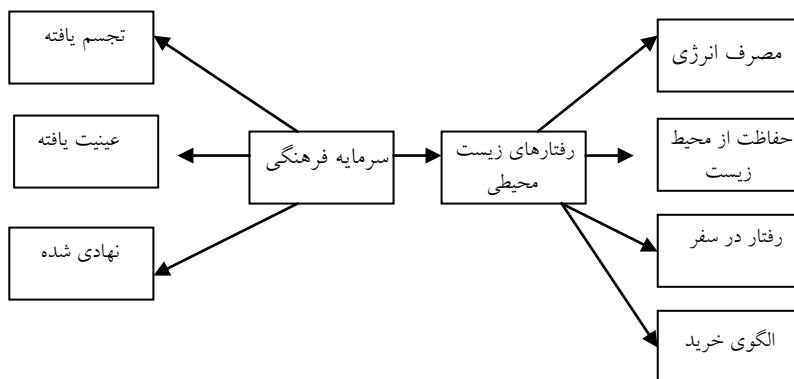
رونالد اینگلهارت، ارزش‌ها پایه و اساس محیط زیست‌گرایی هستند. طبق نظر وی محیط زیست‌گرایی نمودی از ارزش‌های فرامردن است مانند کیفیت زندگی که در نتیجه کسب ثروت و امنیت فزاینده در کشورهای پیشرفته ظهور پیدا کرده است. می‌توان رفتارهای زیست محیطی را به ارزشها و نظریه ارزشهای رونالد اینگلهارت نسبت داد و مطرح نمود که افرادی که ارزش‌های فرامادی و یا ارزش‌های دیگرخواهانه بیشتری دارند، فعالیت‌های زیست‌محیطی بالاتری را هم دارا هستند (اینگلهارت، ۱۳۷۳: ۲۲۲-۲۲۰).

یورگن هابرماس معتقد است تنها رابطه ما با محیط زیست طبیعی، رابطه ابزاری است که منافع تولیدی، حسابگرانه و فنی ما درباره اینکه چگونه می‌توانیم بهتر از آن بهره‌کشی کنیم، بر آن حاکم است (محرم نژاد و تهرانی، ۱۳۸۹: ۶). به اعتقاد هابرماس در جامعه مدنی هم جهان نظام و هم جهان زیست عقلانی می‌شود و این عقلانیت به جامعه‌ای می‌انجامد که توسعه نظام‌های عقلانی، توجه به حقیقت زیست جهان عقلانی را برای وفور مادیات و رفاه نادیده نمی‌گیرد و از نظارت همگانی بر محیطش برخوردار است. تومه معتقد است که میزان احترام شهروندان هر جامعه به اخلاق محیطی و حفاظت از محیط طبیعی، از جمله معیارهای سنجش میزان توسعه فرهنگی در آن جامعه محسوب می‌شود (تومه، ۱۳۸۰، ۱۵). ژرژ تومه معتقد است فرهنگ و جامعه باهم در تعامل هستند و فرهنگ هدایت‌کننده عملکرد افراد جامعه می‌باشد. با تغییر فرهنگ، می‌توان رفتار مردم را تغییر داد اما فرهنگ فقط یک عامل یا یک واژه و عبارت نیست، بلکه دنیای گسترده‌ای است. فرهنگ متشکل از عادات و آداب است عاداتی که در طی زمان شکل گرفته‌اند و مردم مطابق آنها رفتار می‌کنند (تومه، ۱۳۸۰، ۵). آنچه در جامعه معاصر موجب شکست دنیای امروز در عرصه توسعه پایدار شده است، غفلت از الگوهای فرهنگی و تاثیر رفتارهای فرهنگی در زندگی فردی و اجتماعی است. امروزه بایستی با رفتار فرهنگی تاملی، دادن اطلاعات، حساسیت زایی به محیط زیست، احترام به آن و مسئولیت‌پذیری در قبال آن را در افراد درونی کرد و همچنین با مهار طبیعت درون (نفع پرستی و زیاده‌خواهی) و مهار طبیعت بیرون (عدم استثمار طبیعت) در جهت توسعه پایدار الگوسازی تلاش نمود (سیدی، ۱۳۹۳). تومه معتقد است هدف نهایی آموزش‌ها و اخلاق محیطی، ایجاد تقویت رفتار ایده‌آل محیطی است. بین محیط زیست و توسعه فرهنگی ارتباط متقابل وجود دارد. اگر توسعه دارای بعد فرهنگی باشد بهتر می‌توان از محیط زیست حفاظت کرد و اگر محیط زیست محافظت شود، این عمل سبب تقویت هویت فرهنگی خواهد شد. بدین

ترتیب هدف نهایی، مترادف ساختن توسعه با فرهنگ است (تومه، ۱۳۸۰، ۱۳). پس از این حیث در تبیین رفتارهای زیست محیطی، توجه به بعد فرهنگ و سرمایه فرهنگی غیر قابل انکار است.

با توجه به مباحث نظری ارائه شده، می توان از تئوری سرمایه فرهنگی پیر بردیو و فرهنگ زیست محیطی ژرژ تومه به عنوان چارچوب نظری و پشتوانه نظری این تحقیق استفاده کرد و این دیدگاه ها را مبنای فرضیه اصلی مقاله که بیانگر وجود ارتباط بین سرمایه فرهنگی و رفتارهای زیست محیطی است، قلمداد نمود.

شکل ۱: مدل نظری پژوهش

فرضیات پژوهش

۱. بین سرمایه فرهنگی و رفتارهای زیست محیطی رابطه معناداری وجود دارد.
۲. بین ابعاد سه گانه سرمایه فرهنگی (تجسم یافته، عینیت یافته و نهادی شده) و رفتارهای زیست محیطی رابطه معناداری وجود دارد.
۳. بین متغیرهای زمینه‌ای (سن، جنسیت، وضع تأهل و تحصیلات) و رفتار زیست محیطی رابطه معناداری وجود دارد.

روش تحقیق

روش تحقیق، پیمایشی و عمده ترین ابزار گردآوری اطلاعات، «پرسشنامه» است. جامعه آماری شامل تمامی افراد بالای ۱۸ ساله شهر ساری است. طبق آخرین آمار رسمی مرکز آمار ایران تعداد این افراد برابر با ۲۴۱۶۸۵ نفر (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵) می باشد. روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای است. برای این کار ابتدا شهر ساری به سه منطقه مرکزی، شمالی و جنوبی تقسیم شده و در مرحله بعدی از هر منطقه دو خیابان اصلی انتخاب شدند و در مرحله بعد نیز این خیابان‌ها به حوزه و بلوک های جزئی تر تبدیل شده و بر اساس اطلاعات به دست آمده از حوزه بلوک های سرشماری سال ۱۳۹۵ که از مرکز آمار ایران اخذ شد، نمونه‌گیری انجام شد. برای این کار از هر حوزه و بلوک آماری متناسب با تعداد جمعیت شهر تعداد ۴۰۰ نفر به عنوان حجم نمونه انتخاب شد و اطلاعات لازم در زمینه رفتارهای زیست محیطی از افراد بالای ۱۸ ساله ساکن در این بلوک های آماری به دست آمد. از ضریب همبستگی پیرسون و رگرسیون برای آزمون روابط متغیرها در سطح سنجش فاصله‌ای استفاده شد. همچنین از اعتبار صوری استفاده شده و ابزار اندازه‌گیری از پایایی لازم برخوردار است و مقدار آلفای رفتارهای زیست محیطی ۰,۸۵۸ و سرمایه فرهنگی ۰,۸۸۶ است.

جدول ۴: پایایی و ضریب آلفای کرونباخ متغیرها

متغیر و ابعاد آن	تعداد گویه ها	ضریب آلفای کرونباخ
	۳۲	۰,۸۵۸
رفتارهای	۱۲	۰,۸۳۷
رفتار مصرف انرژی	۶	۰,۶۹۰
زیست	۶	۰,۵۴۵
رفتار حفاظت از محیط زیست	۸	۰,۷۰۵
محیطی	۱۷	۰,۸۸۶
رفتار در سفر	۶	۰,۸۸۱
الگوی خرید	۵	۰,۷۹۸
سرمایه	۶	۰,۹۰۱
تجسم یافته		
فرهنگی		
عینیت یافته		
نهادی شده		

تعریف مفاهیم

رفتارهای زیست محیطی: آمادگی و گرایش به اقدام عملی در جهت بهبود مسائل محیط زیستی و یا عملکرد محیط زیستی، اطلاق می شود (شبیری، ۱۳۹۶: ۵۳). بنابراین رفتار زیست محیطی، رفتاری است که فرد در برخورد با محیط زیست از خود بروز می دهد (فروتن کیا، نواح و پورترکارونی، ۱۳۹۰). برای سنجش و اندازه گیری رفتارهای محیط زیستی از پرسشنامه کایزر و همکاران (۱۹۹۹) اقتباس شده است. این پرسشنامه شامل سؤالاتی در مورد نحوه عملکرد افراد در مورد رفتارهایی مانند بازیافت، صرفه جویی در انرژی و اطلاعاتی در مورد نحوه درگیر شدن افراد در فعالیتهای زیست محیطی است و به ترتیب اولویت به مقوله های خیلی کم، کم، متوسط، زیاد و خیلی زیاد رتبه بندی شده است. این متغیر در چهار بعد رفتار مصرف انرژی، رفتار حفاظت از محیط زیست، رفتار زیست محیطی در سفر و الگوی خرید زیست محیطی سنجیده شد.

سرمایه فرهنگی: از نظر بوردیو، سرمایه فرهنگی شامل: کاربرد زبان، منش ها، جهت گیری ها و تمایلات است و دارای وجوه پیچیده و ظریفی در نحوه رابطه فرد با فرهنگ و زبان است (جنکینز، ۱۳۸۵: ۱۷۸). سرمایه فرهنگی مجموعه ای از روابط، معلومات، اطلاعات و امتیازات دانست که فرد برای حفظ کردن یا به دست آوردن یک موقعیت اجتماعی از آن استفاده می کند (صالحی امیری، ۱۳۸۶: ۶۴). سرمایه فرهنگی شکلی از سرمایه های کیفی است که به صورت عینی به چشم نمی آید. از این رو، می توان سرمایه فرهنگی را گونه ای از اقسام سرمایه اجتماعی دانست (روحانی، ۱۳۸۶: ۱۲). در عملی کردن سرمایه فرهنگی از تقسیم بندی بوردیو استفاده شد (بوردیو، ۱۳۹۷). بوردیو سرمایه فرهنگی را به سه دسته تقسیم بندی می کند: تجسم یافته یا مجسم که ترتیبات دیرپای ذهن و بدن را شامل می شود، عینیت یافته که به صورت کالاهای فرهنگی چون تصاویر، کتاب، کامپیوتر و هنر بروز می کند و حالت نهادی شده که از طریق مدارک واقعی و دیگر شواهد پایگاه فرهنگی بازنمایی می شود. از منظر بوردیو از یک سو به معلومات کسب شده برمی گردد، مانند با فرهنگ بودن، فعالیت در حوزه خاصی از دانش و غیره. از سوی دیگر، در حالتی عینیت یافته تبلور می یابد، مانند اموال فرهنگی از قبیل تابلوها، کلکسیون های مختلف، اجناس عتیقه و غیره و همچنین در اشکال نهادینه شده مانند مدارک تحصیلی و موقعیت های شغلی همچون معلم، پزشک، کشیش، شهردار و غیره.

یافته‌های پژوهش

متغیر رفتار زیست محیطی است که با ۳۲ گویه مورد سنجش و ارزیابی قرار گرفت. این متغیر در چهار بعد رفتار مصرف انرژی، رفتار حفاظت از محیط زیست، رفتار زیست محیطی در سفر و الگوی خرید زیست محیطی سنجیده شد. میانگین الگوهای رفتار زیست محیطی در بین افراد نسبتاً بالا بوده و میانگین آن از عدد ۵ برابر با ۳,۷۸ است. افراد بر اساس طیف لیکرت پنج گزینه‌ای از خیلی کم تا خیلی زیاد به آن پاسخ داده‌اند. در مجموع حدود ۱۰,۲ درصد میزان رفتار زیست محیطی شان را در حد خیلی کم می‌دانند. حدود ۱۹,۳ درصد در حد کم، حدود ۲۵,۵ درصد در حد متوسط، حدود ۲۸ درصد در حد زیاد و حدود ۱۷ درصد نیز میزان رفتار زیست محیطی شان را در حد خیلی زیاد می‌دانند.

جدول ۵: توزیع پاسخگویان بر حسب رفتار زیست محیطی و سرمایه فرهنگی

میانگین از ۵	جمع	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	الگوهای رفتار زیست محیطی
۳,۹۲	۴۰۰	۶۴	۱۴۶	۸۰	۷۴	۳۶	رفتار مصرف انرژی
	۱۰۰	۱۶	۳۶,۵	۲۰	۱۸,۵	۹	درصد
۴,۱۸	۴۰۰	۱۲۱	۱۱۰	۷۷	۵۰	۴۲	رفتار حفاظت از محیط زیست
	۱۰۰	۲۰,۳	۲۷,۵	۱۹,۲	۱۲,۵	۱۰,۵	درصد
۳,۴۶	۴۰۰	۳۰	۹۸	۱۳۰	۹۷	۴۵	رفتار زیست محیطی در سفر
	۱۰۰	۷,۵	۲۴,۵	۳۲,۵	۲۴,۳	۱۱,۳	درصد
۳,۴۸	۴۰۰	۵۶	۹۷	۱۲۳	۸۴	۴۰	الگوی خرید زیست محیطی
	۱۰۰	۱۴	۲۴,۳	۳۰,۷	۲۱	۱۰	درصد
۳,۷۸	۴۰۰	۶۸	۱۱۲	۱۰۲	۷۷	۴۱	مجموع رفتار زیست محیطی
	۱۰۰	۱۷	۲۸	۲۵,۵	۱۹,۳	۱۰,۲	درصد
۲,۷۹	۴۰۰	۴۸	۸۹	۱۲۷	۸۴	۵۲	سرمایه فرهنگی
	۱۰۰	۱۲	۲۲,۲	۳۱,۸	۲۱	۱۳	درصد

بررسی توزیع پاسخگویان بر حسب رفتار زیست محیطی نشان داد که الگوی رفتار مصرف انرژی در بین ۲۷,۵ درصد در حد کم، ۲۰ درصد متوسط و ۵۲,۵۳۸,۳ درصد در حد زیاد بوده و میانگین رفتار مصرف انرژی با ۳,۹۲ است. الگوی رفتار حفاظت از محیط زیست در بین ۲۶ درصد در حد کم، ۱۹,۲ درصد متوسط و ۴۷,۸ درصد در حد زیاد بوده و میانگین خصوصیت رفتار حفاظت از محیط زیست برابر با ۴,۱۸ است. خصوصیت رفتار زیست محیطی در سفر در بین ۳۵,۶ درصد در حد کم، ۳۲,۵ درصد متوسط و ۳۲ درصد در حد زیاد بوده و میانگین رفتار زیست محیطی در سفر برابر با ۳,۴۶ است. الگوی خرید زیست محیطی در بین ۳۱ درصد در حد کم، ۳۰,۷ درصد متوسط و ۳۸,۳ درصد در حد زیاد بوده و میانگین الگوی خرید زیست محیطی برابر با ۳,۴۸ است.

یکی از متغیرهای مهم، سرمایه فرهنگی است. نتایج نشان می دهد که حدود ۱۳ درصد افراد میزان سرمایه فرهنگی در حد خیلی کم می باشد. حدود ۲۱ درصد در حد کم، حدود ۳۱,۸ درصد در حد متوسط، حدود ۲۲,۲ درصد در حد زیاد و حدود ۱۲ درصد نیز میزان سرمایه فرهنگی شان در حد خیلی زیاد است. میانگین سرمایه فرهنگی در بین افراد نسبتاً پایین بوده و میانگین آن ۲,۷۹ است.

یکی از مهمترین آزمونها، جهت تشخیص نحوه روابط بین متغیرها، آزمون نرمالیته است که مشخص می کند نحوه توزیع متغیرها در جامعه چگونه است. آیا متغیرها به طور نرمال در جامعه مورد مطالعه توزیع شده اند یا خیر؟ نتیجه آزمون کولموگوروف-اسمیرنوف در جدول فوق قابل مشاهده است. در متغیر وابسته رفتارهای زیست محیطی مقدار آزمون برابر با ۰,۸۸۰ و سطح معناداری آن ۰,۲۹۲ است. چون سطح معناداری محاسبه شده بیشتر از ۵ درصد است، H₀ تایید می شود. بنابراین ادعای نرمال بودن توزیعهای مربوطه پذیرفته می شود. به عبارت دیگر سطح معنی داری برای متغیرهای رفتارهای زیست محیطی و سرمایه فرهنگی بیشتر از ۰/۰۵ بوده است. بنابراین نرمال بودن آنها از لحاظ این آزمون تایید می شود.

جدول ۶: نتایج حاصل از آزمون کولموگوروف-اسمیرنوف (K.S) متغیرها

متغیر	مقدار آماره Z کولموگوروف اسمیرنوف	سطح معناداری (۲-tailed) Sig.
رفتارهای زیست محیطی	۰,۸۸۰	۰,۲۹۲
سرمایه فرهنگی	۰,۷۸۹	۰,۵۶۲

فرض اصلی پژوهش این است که بین سرمایه فرهنگی و رفتار زیست محیطی رابطه معناداری وجود دارد. با توجه به سطح سنجش و آزمون نرمال بودن داده‌ها در متغیرهای سرمایه فرهنگی و رفتار زیست محیطی، برای بررسی رابطه متغیرها از ضریب همبستگی پیرسون استفاده گردید. بین سرمایه فرهنگی و رفتار زیست محیطی رابطه مثبت و مستقیم موجود می‌باشد. بدین صورت که هر چه میزان سرمایه فرهنگی بیشتر شود، میزان رفتار زیست محیطی افزایش می‌یابد و برعکس هر چه میزان سرمایه فرهنگی کمتر شود، میزان رفتار زیست محیطی در بین آنان کاهش می‌یابد.

جدول ۷: ضریب همبستگی پیرسون بین سرمایه فرهنگی و رفتار زیست محیطی

نتیجه	sig	ضریب همبستگی	متغیر وابسته
تأیید	۰,۰۰۷	۰,۱۳۵**	رفتار زیست محیطی
تأیید	۰,۰۷۳	۰,۰۹۰	رفتار مصرف انرژی
تأیید	۰,۰۰۸	۰,۱۵۷**	رفتار حفاظت از محیط زیست
رد	۰,۰۴۶	۰,۱۰۰*	رفتار در سفر
رد	۰,۱۳۱	۰,۰۷۶	الگوی خرید

*. Correlation is significant at the ۰,۰۵ level

** . Correlation is significant at the ۰,۰۱ level

ضریب همبستگی پیرسون بین میزان سرمایه فرهنگی و رفتار زیست محیطی برابر با ۰,۱۳۵ و سطح معناداری آن ۰,۰۰۷ است. به دلیل این که سطح معناداری در ضریب همبستگی کمتر از پنج درصد است، لذا رابطه معناداری بین دو متغیر میزان سرمایه فرهنگی و رفتار زیست محیطی وجود دارد و فرض H_0 رد شده و فرض H_1 مورد تأیید است. همان طور که در جدول جدول شماره ۳ قابل مشاهده است متغیر رفتار زیست محیطی دارای چهار بعد بوده که رابطه دو بعد (رفتار در سفر و رفتار حفاظت از محیط زیست) با متغیر مستقل میزان سرمایه فرهنگی مثبت و معنادار می‌باشد. دو بعد دیگر با سرمایه فرهنگی همبستگی معناداری ندارند. قابل ذکر است که بین ابعاد سه‌گانه سرمایه فرهنگی یعنی سرمایه فرهنگی تجسم یافته، عینیت یافته و نهادینه شده با رفتار زیست محیطی همبستگی معناداری وجود دارد. جهت همبستگی مثبت

بوده ولی شدت رابطه پایین است. مقدار ضریب همبستگی به ترتیب برابر با ۰,۱۲۸، ۰,۲۷۲ و ۰,۱۱۰ است.

جدول ۸: ضریب همبستگی پیرسون بین ابعاد سرمایه فرهنگی و رفتار زیست محیطی

ابعاد سرمایه فرهنگی	رفتار زیست محیطی	
	ضریب همبستگی	سطح معناداری
تجسم یافته	۰,۱۲۸**	۰,۰۰۹
عینیت یافته	۰,۲۷۲**	۰,۰۰۰
نهادینه شده	۰,۱۱۰*	۰,۰۱۷

مهمترین متغیرهای زمینه‌ای شامل جنسیت، سن، وضع تأهل و میزان تحصیلات هستند. برای سنجش ارتباط بین متغیرهای زمینه‌ای و رفتار زیست محیطی از آزمون‌های متناسب با سطح سنجش آنها یعنی ضریب همبستگی پیرسون، آزمون مقایسه میانگین‌ها و ضریب همبستگی اسپیرمن استفاده شد.

جدول ۹: آزمون آماری بین متغیرهای زمینه‌ای و رفتار زیست محیطی

متغیرهای زمینه‌ای	آزمون متناسب	مقدار آزمون	سطح معناداری
جنسیت	آزمون تی مستقل	۱,۱۹۳	۰,۲۳۴
سن	ضریب همبستگی پیرسون	۰,۰۳۸	۰,۴۴۹
وضع تأهل	آزمون آنالیز واریانس	۳,۵۶۳	۰,۰۱۴
میزان تحصیلات	ضریب همبستگی اسپیرمن	۰,۰۶۸	۰,۱۷۷

میانگین رفتار زیست محیطی مردان برابر با ۱۲۱,۵ و زنان برابر با ۱۱۹,۵ است. مقدار آزمون تی مستقل بین جنسیت و رفتار زیست محیطی ۱,۱۹۳ و سطح معناداری ۰,۲۳۴ است. در نتیجه میانگین رفتار زیست محیطی تفاوت معناداری با هم ندارد. بین وضع تأهل و میزان رفتار زیست محیطی تفاوت معناداری وجود دارد. مقدار آزمون آنالیز واریانس برابر با ۳,۵۶۳ و سطح معناداری آن ۰,۰۱۴ است. این تفاوت معنادار با احتمال بیش از ۹۵ درصد معنادار است. ضریب همبستگی پیرسون بین سن و رفتار زیست محیطی برابر با ۰,۰۳۸ و سطح معناداری آن ۰,۴۴۹ است. ضریب همبستگی اسپیرمن بین میزان تحصیلات و رفتار زیست محیطی برابر با

۰,۰۶۸ و سطح معناداری آن ۰,۱۷۷ است. در نتیجه بین متغیرهای زمینه‌ای سن و میزان تحصیلات با رفتارهای زیست محیطی ارتباط معناداری مشاهده نشد.

نتیجه‌گیری

هدف اصلی مقاله این بود که نقش سرمایه فرهنگی و رفتار زیست محیطی در استان مازندران را بررسی نماید. بدین خاطر محقق با روش پیمایشی و با ابزار پرسشنامه به شناخت ارتباط بین سرمایه فرهنگی و رفتار زیست محیطی در بین افراد بالای ۱۸ ساله شهر ساری پرداخت. یافته مهم این است که بین سرمایه فرهنگی و رفتار زیست محیطی رابطه معناداری وجود دارد. بین سرمایه فرهنگی و رفتار زیست محیطی رابطه مثبت و مستقیم موجود می‌باشد. هر چه سرمایه فرهنگی بیشتر شود، میزان رفتار زیست محیطی افزایش می‌یابد و برعکس هر چه میزان سرمایه فرهنگی کمتر شود، میزان رفتار زیست محیطی در بین آنان کاهش می‌یابد. شارع پور و خوش فر (۱۳۸۱) معتقدند که می‌توان به رابطه بین انواع سرمایه از جمله سرمایه فرهنگی با حوزه جامعه‌شناسی زیست محیطی بررسی کرد. همچنین صالحی و امام قلی (۱۳۹۱) سرمایه فرهنگی را به عنوان متغیر پیش‌بینی کننده در مسائل اجتماعی فرهنگی مانند رفتارها و نگرش‌های زیست محیطی می‌دانند. نتیجه این که عوامل فرهنگی مانند سرمایه فرهنگی و تحصیلات، عامل تعیین کننده حفظ محیط زیست در یک جامعه هستند و در نتیجه حفظ محیط زیست منوط به در نظر گرفتن این عوامل و اهمیت دادن به آنها در بین شهروندان ساروی است.

یافته‌های نبوی و مختاری هشی (۱۳۹۷) نشان داد که بین سرمایه فرهنگی خانواده‌ها و رفتار زیست محیطی آنان رابطه مستقیمی وجود دارد، اما در رابطه با خُرده مقیاس‌های سرمایه فرهنگی، سرمایه فرهنگی عینیت یافته و تجسم یافته اثر مستقیمی روی رفتارهای زیست محیطی خانواده‌ها دارند و سرمایه فرهنگی نهادینه شده فاقد اثر مستقیم است. در مجموع، سرمایه فرهنگی عینیت یافته، سرمایه فرهنگی تجسم یافته، سرمایه فرهنگی نهادینه شده، سن و مدت اقامت در محله به ترتیب بیشترین تأثیر را روی رفتارهای زیست محیطی خانواده‌ها داشتند. حلاج‌زاده و زارعی (۱۳۹۵) نشان داد که بین سرمایه فرهنگی و سرمایه اقتصادی-اجتماعی و حفظ محیط زیست رابطه معناداری وجود دارد. همچنین بین وضعیت تاهل و حفظ محیط زیست تفاوت معناداری وجود دارد. لذا نتایج به دست آمده در این فرضیه با یافته‌های

نبوی و مختاری هشی (۱۳۹۷)، واقفی و حقیقتیان (۱۳۹۳)، زارعی (۱۳۸۹)، صالحی و امامقلی (۱۳۹۱)، حاجی زاده میمندی و دیگران (۱۳۹۳) و نوروزیان (۱۳۹۶) هماهنگ و همسو است.

منابع

فارسی

- احمدیان، داریوش، و حقیقتیان، منصور (۱۳۹۵) تحلیل جامعه‌شناختی نقش عوامل فرهنگی در رفتارهای زیست‌محیطی شهری (مورد مطالعه: شهروندان شهر کرمانشاه). **فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی شهری**، دوره ۶، شماره ۱۸، صص ۷۶-۵۱.
- ادهمی، عبدالرضا و اکبرزاده، الهام (۱۳۹۰) بررسی عوامل فرهنگی موثر بر حفظ محیط زیست شهر تهران (مطالعه موردی مناطق ۵ و ۱۸)، **مطالعات جامعه‌شناسی جوانان**، سال اول، شماره اول، ۶۲-۳۸.
- اینگلهارت، رونالد (۱۳۷۳) **تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته صنعتی**، ترجمه مریم وتر، تهران: انتشارات کویر.
- بوردیو، پی یر (۱۳۹۷) **تمایز**، ترجمه حسن چاوشیان، نشر ثالث، تهران.
- تومه، ژرژ (۱۳۸۰) **توسعه فرهنگی و محیط زیست**، محمد شارع پور، چاپ اول، غزال (باز).
- جعفری‌نیا، غلامرضا (۱۳۹۹) بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر رفتارهای زیست محیطی شهروندان (مطالعه موردی: شهر بوشهر)، **فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای**، دوره ۱۰، شماره ۳۷، بهار ۱۳۹۹، صفحه ۱۴۱-۱۵۰.
- جنکینز، ریچارد (۱۳۸۵) **پی یر بوردیو**، ترجمه لیلا جو افشانی، حسن چاوشیان، تهران: نشر نی.
- حاجی‌زاده میمندی، مسعود؛ سیار خلج، حامد و شکوهی‌فر، کاوه (۱۳۹۳). "بررسی عوامل فرهنگی مرتبط با رفتارهای زیست‌محیطی (مورد مطالعه: شهر یزد)"، **دوفصلنامه جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه**، سال سوم، شماره اول.
- حاجی‌زاده میمندی، مسعود، فلک‌الدین، زهرا (۱۳۹۶) بررسی عوامل اجتماعی فرهنگی مؤثر بر رفتارهای زیست‌محیطی مسئولانه (مورد مطالعه: شهروندان شهر خرم آباد). **توسعه اجتماعی**، ۱۲(۱)، صفحات ۷-۳۶.

- حقیقتیان، منصور (۱۳۹۳). "تحلیلی بر رفتارهای زیست‌محیطی شهروندان اصفهان و عوامل مؤثر بر آن"، **مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای**، سال ۶، شماره ۲۳.
- حلاج زاده، هدا و صدیقه، زارعی (۱۳۹۵) بررسی عوامل فرهنگی مؤثر بر حفظ محیط زیست (مطالعه موردی شهر رشت)، **دومین کنفرانس علوم، مهندسی و فناوری‌های محیط زیست**، تهران، دانشکده محیط زیست دانشگاه تهران.
- حیدری ساربان، وکیل (۱۳۹۸) مطالعه و تحلیل عوامل اجتماعی مؤثر در بهبود رفتارهای معطوف به حفظ محیط زیست مناطق روستایی، مطالعه موردی: شهرستان اردبیل، **جامعه‌شناسی کاربردی**، سال سی ام، شماره پیاپی ۷۴، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۸، صفحه ۴۷-۶۴.
- روحانی، حسن (۱۳۸۶) **درآمدی بر سرمایه‌گذاری فرهنگی**، تهران: نشریه راهبرد، شماره ۴۴، تابستان ۱۳۸۶.
- ساروخانی، باقر (۱۳۸۲)؛ **روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی**، تهران: پژوهشگاه علوم و مطالعات فرهنگی، جلد اول.
- کلانتری، عبدالحسین و دیگران (۱۳۹۵) بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر تعلق‌مندی نسبت به محیط زیست (مورد مطالعه: شهروندان شهر تهران)، **جامعه‌شناسی کاربردی**، دوره ۲۷، شماره ۲ - شماره پیاپی ۶۲، تابستان ۱۳۹۵، صفحه ۱۶-۱.
- کیانی سلمی، صدیقه و محسن، شاطریان (۱۳۹۶) شناسایی عوامل اجتماعی فرهنگی مؤثر بر حفظ محیط زیست (مطالعه موردی: شهروندان کاشان)، **فصلنامه علمی آموزش محیط زیست و توسعه پایدار**، دوره ۶، شماره ۲، زمستان ۱۳۹۶، صفحه ۱۰۱-۱۱۶.
- فروتن کیا، شهرز و نواح، عبدالرضا (۱۳۹۶) **جامعه‌شناسی محیط زیست**، چاپ اول، تهران.
- صالحی امیری، سیدرضا (۱۳۸۶) **مفاهیم و نظریه‌های فرهنگی**، تهران: ققنوس، ۱۳۸۶.
- صالحی امیری، رضا (۱۳۹۱)، **سرمایه فرهنگی**، تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک، چاپ دوم.
- صالحی، صادق؛ پازوکی نژاد، زهرا (۱۳۹۶) پایداری زیست محیطی در اقامتگاه‌های گردشگری (مطالعه موردی: شهرهای منتخب استان مازندران، **فضای جغرافیایی**، ۱۳۹۶، ۱۷) ۶۰)

- صالحی، صادق و لقمان، امام‌قلی (۱۳۹۱) بررسی تاثیر سرمایه اجتماعی بر رفتارهای زیست محیطی (مطالعه موردی: استان کردستان)، **جامعه‌شناسی ایران**، دوره ۱۳، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۱، صفحه ۹۰-۱۱۵.
- فرصت، محمد (۱۳۸۴) **ارزشیابی آموزش زیست محیطی در نظام آموزش عالی کشور**. پایان نامه دکتری. دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات. رشته مدیریت محیط زیست.
- فرهمند، مهناز؛ شکوهی فر، کاوه؛ سیار خلج، حامد (۱۳۹۳) بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر رفتارهای زیست محیطی (مطالعه موردی: شهروندان شهر یزد)؛ **مطالعات جامعه‌شناختی شهری (مطالعات شهری)**؛ دوره ۴، شماره ۱.
- فکوهی، ناصر (۱۳۸۱) **تاریخ اندیشه و نظریه‌های انسان‌شناسی**؛ تهران: نشرنی، ۱۳۸۱.
- فلک‌الدین، زهرا؛ حاجی‌زاده میمندی، مسعود (۱۳۹۶) بررسی رفتارهای زیست محیطی مسئولانه در بین شهروندان شهر یزد و عوامل اجتماعی فرهنگی مؤثر بر آن، **جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی**، پاییز و زمستان ۱۳۹۶، شماره ۱۰، صفحه ۸۱ تا ۱۱۲.
- عباس‌زاده، محمد، حسین، میرزایی، لورا، علیاری (۱۳۹۴) تأثیر سرمایه فرهنگی و اجتماعی بر مشارکت شهروندان در تفکیک و جمع‌آوری زباله‌های خانگی (نمونه مورد مطالعه شهروندان شهر ارومیه)، **مطالعات جامعه‌شناختی شهری**، سال پنجم، بهار ۱۳۹۴، شماره ۱۴.
- محمدیان سقین سرا (۱۳۹۷) **بررسی عوامل تأثیرگذار بر رفتار حفاظت زیست‌محیطی روستاییان (مورد مطالعه: شهرستان تبریز)**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه زنجان.
- محرم‌نژاد، ناصر؛ تهرانی، مهناز (۱۳۸۹) مروری بر نظریه‌های اجتماعی و مدیریت محیط زیست. **فصلنامه انسان و محیط زیست**، دوره ۸، شماره ۱ (۱۲-پیاپی ۲۳)، ۳-۱۱.
- میرهاشمی، سیدمهدی؛ حق‌پرست، فرزین؛ آصفی، مازیار (۱۳۹۹) بررسی عوامل مؤثر بر رفتار محیط‌زیستی: مطالعه‌ای کیفی در مناطق شهری ایران. **آموزش محیط زیست و توسعه پایدار**، بهار ۱۳۹۹ - شماره ۳، صفحه ۱۵۳ تا ۱۶۳.
- میری، خدیجه (۱۳۹۱) بررسی تاثیر سرمایه فرهنگی بر روی رفتارهای زیست محیطی گردشگران، **اولین همایش ملی گردشگری و طبیعت‌گردی ایران زمین**، همدان، دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان، شرکت هم‌اندیشان محیط زیست فردا.

- نبوی، سیدحسین و مختاری‌هشی، علی (۱۳۹۷) سرمایه فرهنگی و رفتارهای زیست محیطی خانواده‌های تهرانی، **مسائل اجتماعی ایران**، سال نهم، پاییز و زمستان ۱۳۹۷ شماره ۲.
- نوروزیان، فرحناز (۱۳۹۶) **بررسی جامعه‌شناختی عوامل موثر بر رفتارهای زیست محیطی در شهر نورآباد دلفان**، کارشناسی ارشد، دانشگاه آیت‌الله‌العظمی بروجردی، دانشکده علوم انسانی.
- وافقی؛ الهام و منصور، حقیقتیان (۱۳۹۴) نقش سرمایه فرهنگی در رفتارهای اجتماعی زیست محیطی (مطالعه شهر شیراز)، **مجلس و راهبرد**، دوره ۲۲، شماره ۸۴، زمستان ۱۳۹۴، صفحه ۳۷۱-۳۹۳.
- وافقی؛ الهام و منصور، حقیقتیان (۱۳۹۳) بررسی تاثیر سرمایه فرهنگی (بعد نهادینه) بر رفتارهای اجتماعی زیست محیطی با رویکرد توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی: شهر شیراز)، **فصلنامه اقتصاد و مدیریت شهری**، پیاپی ۸ (پاییز ۱۳۹۳)، صفحات ۶۵-۴۷.

- Akram, D. M. (۲۰۱۶) "Sanitation, Health and Development Deficit in India: A Sociological Perspective." **The Environmentalist Journal**, ۹ (۱۱): ۱۲۱-۱۴۵.
- Barnard, S. (۲۰۱۶) "Impact of Indian total Sanitation Campaign on Latrine Coverage and Use: A Cross-Sectional Study in Orissa Three Years Following Programmed Implementation." **Social Service Review**, ۳(۸): ۶۵-۷۵.
- Grimmette, Katherine. A. (۲۰۱۴). **The Impacts of Environmental Education on Youth and their Environmental Awareness**. Undergraduate Thesis, University of Nebraska. Nebraska.
- Halkos, George, Steriani, Matsiori, Anastasia, Gkargkavouzi (۲۰۱۹) Environmental behavior in a private-sphere context: Integrating theories of planned behavior and value belief norm, self-identity and habit, **Resources, Conservation and Recycling**, Volume ۱۴۸, September ۲۰۱۹, Pages ۱۴۵-۱۵۶.
- Kudryavtsev, Alex., Krasny, Marianne. E., & Stedman, Richard. C. (۲۰۱۲). The impact of environmental education on sense of place among urban youth, **Ecosphere**. ۳۴, P.p: ۱-۱۵.

- Pretty, J. & Ward, H. (۲۰۰۱) "Social Capital and the Environment." **World Development**, ۲ (۲۹): ۲۰۹-۲۲۷.
- pooley, J.A. & O'Conner, M. (۲۰۰۰) "Environmental Education and Attitudes", **Environment and Behavior**, ۳۲: ۷۱۱-۷۲۳.
- Saunders, C. D. Brook, A. T. & Myers, O. E. (۲۰۰۶) "Using Psychology to Save Biodiversity and Human Well Being." **Conservation Biology**, ۲۰ (۳): ۷۰۲-۷۰۵.